

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 6 kor. 40 fill. — **Második kötet.** (1871—1873.) I—X. 3 kor. 60 fill. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 4 kor. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 6 kor. 40 fill. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 7 kor. 10 fill. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 6 kor. 10 fill. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 6 kor. — **Nyolczadik kötet.** (1878—1880.) I—X. 6 kor.

Kilenczedik kötet I. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. *Wertheimer Eddtől.* 1 kor. — II. A Límes Dacioua első része. *Torma Károlytól.* 1 kor. 80 fill. — III. Jelentés gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — IV. A kalendáriumokról. *Jakab Elektől.* 80 fill. — V. Az aquineur amphitheatrum északi fele. *Torma Károlytól.* 2 kor. — VI. A zámí és oha apátságok. *Balássy Ferencztől.* 80 fill. — VII. Nápolyi Péter. Egy diplomata XVII. század elejéről. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — VIII. A Renaissance kezdése és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Myskovszki Victoról.* 80 fill. — IX. Marsógl életé és munkái. *Beliczay Jónástól.* 1 kor. 20 fill. — X. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. — XI. A paraszt vármegye *Gyárfás Istvántól.* 60 fill. — XII. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth Bélától.* 40 fill.

Tizedik kötet. I. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. *Szilágyi Sándortól.* 40 fill. — II. Az 1809-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszki Mihálytól.* 80 fill. — III. Forgách Ádám és Báthory Söfia ékszerének történetéből. *Majláth Bélától.* 40 fill. — IV. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — V. A jászak nyelv és nemzetisége. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet-népeletben. *Kozma Ferencztől.* 60 fill. — VII. A Hajduk kibékítési kísérlete Inánchon 1807-ben. *Majláth Bélától.* 40 fill. — VIII. A Petrarca Codex kényelve. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. 20 fill. — IX. I. Rákóczy György első összkötetése a svédekkel. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — X. Franciaország megtartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királylyal történt találkozásával szemben. *Wertheimer Eddtől.* 40 fill.

Tizenegyedik kötet. I. Masolino olasz képiro művei. Irta *Vai Ignác.* 20 fill. — II. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszki Mihálytól.* 1 kor. — III. A magyar alkotmány felfüggesztése 1678-ban. Dr. *Károlyi Árpádtól.* 80 fill. — IV. Az 1688-ki táborozás történetéhez. *Tha Kálmántól.* 60 fill. — V. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — VI. Bethlen Gábor fehérvári siremlöke és alpitványai. *Szilágyi Sándortól.* Ára 20 fill. — VII. Egy állítólagos róm mediterrán-út Pannoniában. Dr. *Ortway Tivadartól.* 1 kor. — VIII. A kesztheli dobogói sirnező. *Lipp Vilmostól.* 20 fill. — IX. Gróf Pálffy Miklós főkanzell.

SZ. LÁSZLÓ

ÉS

IMRE KIRÁLYOK VÉGNAPJAI

ÉS

II. ENDRE ÉLETÉVEL, FOGSÁGA ÉS TEMETÉSE.

MÁTYÁS FLÓRIÁN

R. TACTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1900. június 11-én tartott ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1900.

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Budapest. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

MAGYAR AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELŐZMÉNY.

Midőn egy milléniumi díszműben nemzeti történetünk első négy századairól Pray és Katona megállapításával egyező, és ezektől eltérő közleményeket olvastunk, egyrészt örültünk a haladásnak, másrészt a tudományos fejlődés időszerinti szünetelésével akartuk mentegetni némely megoldatlan problémára vonatkozó egyéni combinatiók kritikátlan átvételét. (Péter király és Urseolo Ottó.)

Megingatták azonban ezen véleményünket az időszámításban és a közölt történeti tényekben mutatkozott tévedések. Szünetelésről csak akkor lehetne szó, midőn az újabb történetíró kezelésében a már egyszer megállapított szám- és tényadatok érintetlenül maradván, hűségesen ismételtetnek. Az igazolt adatok hibásokkal eszközölt helyettesítése miatt azonban hazai történettudományunk hanyatlására kell következtetnünk.

A szünetelés, mint abszolút tétlenség vagy mozdulatlan-ság, úgy az anyagi mint a szellemi világban üres szóbeszéd, realis fogalom nélkül. Valamint egyetlen tömecs vagy atom sem állhat mozdulatlanul az egész mindenségben; úgy a szellemvilágban sincs tétlen nyugalom. Haladást vagy hanyatlást tapasztalunk ott és itt; harmadik — azaz szünetelő állapot nem létezik.

Midőn tehát az említett téves állítások némelyikét mai értekezésünkben helyreigazítjuk, azt hisszük, hogy ezzel tudományunk hanyatlási mozzanatát, ha csak pillanatnyira is, feltartóztathatjuk.

Téves helyettesítés példájául felemlítünk egy Sz. László király végnapját jelölő adatot, melyet az ezredévi ünnepségre

készült díszműben olvastunk: »Átvándorolt (Sz. László király) az angyalok társaságában uralkodása 19-dik évében. Halála után egy hónappal, 1095. július 29-dikén Nagyváradon tették örök nyugalomra.« Magyarország tört. II. 184—85. A halál eset ideje tehát június 27-dike.

A halálidő ezen legújabb meghatározása ellentétben áll egykori egyetemi tanár, Katona István, 1779-ben közölt véleményével; ki úgy a halálidőt, mint a temetést június 27-dike helyett július 29-dikére halasztja: »Vetus Hungarorum traditio docet S. Ladislaum decessisse quarto Kalendas Augusti, seu 29. Julii, qua depositio, seu dies obitus S. Ladislai celebratur.« Hist. reg. II. 701.

Katona hivatalbeli utóda manapság meg sem kísérelte azon említett eltérő adat megokolását. Ebből azt következtettük, hogy a különvélemény talán csak elnézésből keletkezett. Nem volt ugyanis a tudós szerzőnek elég ideje arra, hogy a sietve fogalmazott szöveget még egyszer áttekintse; a Horáczius által ajált kilencz éves recensióról pedig¹⁾ a határidőre megrendelt munkánál szó sem lehetett.

De megingatta ezen nézetünk valószínűségét is azon körülmény, hogy épen ezen időhatározást tüntette fel Akadémiánk egyik rendes tagja, 19 évvel ezelőtt tartott értekezésében a Kalendáriumokról: »Sz. László király 1095. június 27-dikén halt meg, szentté avattatott júl. 30-dikán. Neve ünnepe jún. 27-ike; de a régi Martyrologiumokban nem jó elő, hanem csak a XV. századi magyarországi kalendáriumokban.« Jakab Elek: a Kalendáriumokról. 1881-diki Értekezése 29-dik lapján.

Boldogult elődünk utóbbi állítását rögtön megczáfolhatjuk. Mert a canonisatióval egykorú »Adnotationes Chronologicae« cím alatt közölt mű adja az évet: »MCXCII. Elevacio S. Ladizlay« (Font. III. 213.) és a Missale-hoz csatolt kézirati naptár a napot is: »V. Kal. Julii (jún. 27.) Elevacio S. Ladizlay regis.«

Jó lesz vala, ha az azóta letelt időközben Akadémiánk

¹⁾ Nonumque prematur in annum Membranis intus positis; delere licebit Quod non edideris. De arte poet. 388—390.

»Történelmi bizottságában« valaki a téves állítást helyreigazítja. Ekkor valószínűleg elmarad annak ismétlése az említett díszműben; mi pedig mai értekezésünkben érdekesebb kérdéseket fejtegethetnénk.

Ezeket előrebocsátva térjünk át a Sz. László, Imre és II. Endre királyok kimúlását és temetését illető adatok bírálatos tárgyalására.

I.

Sz. László halálideje, temetése két helyen és felemeltetése.

1. Hazai krónikáink adatai.

Magyarország történetírója a Képes Krónika szövegét fordítja, mely így szól: »Transiit ad consortia angelorum anno regni suo XIX-o, sepultus Varadini in monasterio suo. Anno domini MCXCV. III. Kal. Augusti« (július 30.). (Font. II. 200.)

Kritikát is gyakorolt a tudós szerző ez alkalommal, midőn a harminezas számot (III. kal.) a Budai Krónika huszonkilences adatával (IV. kal.) helyettesítette. De bírálata kelleténél tovább terjedt, midőn a kimúlás és temetés között egy havi időközre és Nagyváradra, mint egyetlen temetkezési helyre hivatkozik.

Napok vagy hetek mulva történt-e a temetés, régibb krónikáink nem szokták jelezni sem Lászlónál, sem más Árpád-házi királynál. Az Anjou-házbeliek közt is csak Róbert-Károlyról olvassuk, hogy meghalt július 16-dikán, kedden Visegrádon és eltemették Fejérvárott 19-dikén, pénteken. (Font. III. 132—36.). Csupán Nagyváradon ment-e végbe Sz. László temetése, vagy más temetőhelyről hozták-e oda, oly kérdés, melyet ez alkalommal bővebben akarunk tárgyalni.

Átveszik változatlanul a Képes Krónika idézett adatát észrevétel nélkül a későbbi másolók és szerkesztők is. Lásd Font. III. 241. és Turóczi II. 59. f.

Világosabbak és teljesebb szerkezetűek a Budai csoporthoz tartozó krónikák adatai: »Regnavit decem et novem annis, et mensibus tribus ac diebus tribus. Migravit autem

ad dominum anno domini millesimo nonagesimo quinto, quarto Kalendas Augusti feria prima. Cujus sacratissimum corpus in suo monasterio Varadini devotissime veneratur. (Font. III. 97.)

A Képest néhány évvel megelőzött Zágrábi Krónika szövege e tekintetben hiányos: »Migravit ad dominum anno domini M(X)CV. kal. Augusti.« Az evvel egykorú Várad krónikás pedig a most idézett teljesebb szöveget veszi át, a »sacratissimum corpus« helyett »corpus sanctissimum« változtatással, és mindkettő a »diebus tribus« mellőzésével. (Font. III. 254.) A Képes után fölemlített krónikák egyike sem állítja, hogy a szent király testét elhúnyta után *mindjárt* Váradon temették el, csak annyit jelentenek, hogy tényleg ott tisztelik ereklyéit. Amit a Legenda a lovakat nélkülözött szekér csodás haladásáról Várad felé említ: »Currus in quo positum erat corpus eius, sine subvectione cuiuslibet animalis recto itinere Varadinum ferebatur« (Éndl. Mon. 241.), azt a száz évvel későbben élt író az ájtatos hívek közt terjengő hírekből meríthette.

A Zágrábi és Várad krónikák különböző szerkezete. Hogy a Várad krónikás nem a Zágrábiból írta ki szövegét, bizonyítja azon körülmény, hogy a Várad olykor hibás adatot közöl ott is, hol a Zágrábi nem téved. Így Imre király halálidejéről a Zágrábi: »Obiit anno domini M^oCC^oIV. secundo kal. Decembris.« A Várad ezt hiányosan adja: »Obiit anno domini millesimo ducentesimo, et pridie kal. Decembris.« (Font. III. 257.)

Viszont a Zágrábi még a genealogiában is hiányt mutat, melyet a Várad egészít ki. Így II. Bélának csak három fiút ismerteti: »Hic habuit filios tres« stb. A Várad négyet nevez meg: »Hic habuit filios quatuor« stb. II. László király neve is kimaradt a Zágrábi szövegből, megvan pedig a Váradban: »Sub cuius (Stephani III.) imperio dux Ladislaus filius Belae regis caeci usurpavit sibi coronam anno dimidio.« (Font. III. 255—56.)

Mindezen és több hasonló észrevételek azt tanúsítják, hogy a két krónikás a szóról-szóra egyező közös szöveget egy régibb, már elenyészett műből másolhatta. A Zágrábi véget

ér még István herceg életében: »Duce Stephano Dalmatiae, Slavoniae et Croatiae duce, qui nunc in suo ducatu *ecistit* scilicet anno domini MCCCLIV.« A Váradit is ugyanazon évben, de már a herceg halála után fejezi be írója: »Qui Stephanus *obiit* in vigilia beati Laurentii (augusztus 9.) anno millesimo trecentesimo quinquagesimo quarto de exercitu moto contra Rascianos.« (Font. III. 261.) Ezen krónikák négy évvel előzik meg a Képes Krónika létrejöttét: »Anno domini MCCC. quinquagesimo octavo feria tertia infra octavas Ascensionis eiusdem domini incepta est ista Cronica de gestis Hungarorum.« (Font. II. 100.)

2. Országglás időtartama Sz. László és Kálmán királysága alatt.

Hogy Sz. László életében az utolsó éven kívül a hónapot és a kimúlás napját megállapíthassuk, kétféle időszámítást veszünk figyelembe: 1. a László, 2. a Kálmán király országglása idejére vonatkozó adatokat.

1. Sz. László a Képes Krónika szerint királysága 19-dik évében hunyt el; míg a régibb krónika tizenkilenc évre és három hónapra terjeszti ki az ő királyságát. A 19 év és az ezen túl jelzett idő igen hosszú; mert I. Gyécza végnapját pontosan ismerjük. Elhunyt ő 1077. ápril 25-dikén. Ha László uralkodása e naptól kezdve 19 egész évre terjedne, 1096-hoz jutnánk; mi nem felel meg a valóságnak. Az eredeti szövegben kétségen kívül a XVIII évszám állott, és ez, ha a hónapokat és napokat hozzátesszük, teljes megegyezést mutat a Budai Krónikában jelzett halálidővel. Mert 1077. ápril 25-dikétől 1095. ápril 25-dikéig letelt a 18 év és maradt még ezután három hó július 25-dikig. Hozzáadván még három napot, július 28-dikát érjük. A 29-dik nap nem lévén teljes, nem számít.

A változtatás, vagyis a 19 év betoldása 18 helyett másolás alkalmával történhetett, midőn az író az országglás 19-dik évére gondolt, melynek azonban még csak egy negyede múlt volt el a halálesetkor. Külföldi író tartotta fön az eredeti 18 évet, a XIII-dik század első felében készült

Alberik-féle krónikában: »MLXXVIII. In Ungaria regnavit S. rex Ldislaus Belae Pugilis filius annis octodecim.« Pertz SS. XXIII.

Megtalálván az uralkodás tartamát jelző 18 esztendőt, és a 19-dik év július hónapját, megállapíthatjuk a napot is, melyen a szent király valóban elhunyt. Az erre vonatkozó adatok három változatban jutottak tudomásunkra.

Pray írja, hogy az általa átvizsgált öt missale naptárai (1480., 1484., 1504., 1515. és 1524.) a kimúlást és temetést Julius 28-dikán jelzik: »V. Kal. Augusti Depositio S. Ladislai. (Diss. de S. Lad. p. 8.). Péterfinél azonban az 1424. és 1484-diki breviáriumokban IV. Kal. aug. azaz július 29-dike áll (Concil. I. p. 34.), épen úgy mint a Budai csoporthoz tartozó krónikákban. Megerősítik ezen adatot az esztergomi 1511. és 1519-diki breviáriumok is. Csak a Képes Kronikában és másolataiban találunk egy nappal többet (júl. 30.). Mellőzhetjük ezen különböző adatokból, a vasárnap jelzése miatt úgy a 28- mint a 30-dik napot. Mert pontos utánszámítás kimutatja, hogy 1095-ben a vasárnap valóban 29-dikére esett.

2. Kálmán király országglási évei is három változatban jutottak tudomásunkra, melyek egyikét sem fogadhatjuk el.

Kézai és a régibb krónikák a Mügel-nivel együtt 18 évi királyságot tulajdonítanak neki: »Ladislao migrato regnavit post eum filius Geiche regis Colomannus annis decem et octo.« »Regnavit rex Colomannus annis decem et octo, mensibus sex diebus quinque.« (Font. II. 88., III. 98., 255. IV. 93., 103.) Derselb kunig herst achtzehn jar und sechs monad und funf tag. Mügl. 48. f. 73. l.

A pozsonyi missalehoz csatolt, királyévekről szóló jegyzet 22. évet említ: »Hec est vita regum ungarorum — Colomannus rex (annis) XXII. (Font. III. 212.).

Végre a Képes Kr. és másolatait 25 esztendőre növesztik az időtartamot: »Regnavit annis XXV. mensibus sex diebus V. (Font. II. 207.).

Ezen háromféle időszámítás elseje — a 18 év — eredeti adatnak tartható, mert a királylyá-avatási koronázástól (1098.) és nem a trónüresedéstől (1095.) veszi kezdetét.

Megjegyzendő nyanyis, hogy a Pozsonyi érvjegyzékben

(Adnotationes chronologicae) a haláleset után a koronázás a harmadik évben jelöltetik: »MXCVIII Colomannus rex coronatur, et frater eius Almus diadema induitur.« (Font. III. 209.) $1098 + 18 = 1116$.

A koronázás ezen halasztása igazolni látszik a Képes krónikában fönttartott azon hagyományt, hogy sz. László, talán épen végreendetileg, ajálta Almost trónörökösül az ország-nagyoknak, és csak a harmadik évben sikerült a kiigyezés Kálmán előnyére. »Beatus Ladislaus sic ordinavit ut post ipsum Almus regnaret; qui sincera simplicitate ductus, honorificavit fratrem suum Colomanum, preferendo sibi coronam regni tamquam cui iure primogeniture videbatur competere.« László elhunytá után csakugyan mindketten mint a királyság öröklői említettnek: »Colomannus et frater eius Almus succedunt in regnum.« (Font. III. 209.).

Egyébiránt, a Záraí Sz. Máriáról nevezett monostor levéltárából közölt okirat szerint, Almos már 1091-ben királyi czímmel bír és kormányozza Horvátországot: »Anno incarnationis Jesu Christi D. N. MXCI. Kyri Alexio Constantinopoleos imperante, tempore quo Ladislaus Pannoniorum rex Croatiae invadens regnum domnum Almun suum nepotem in illo sítuít regem.« Lucius művéből idézi Katona, Hist. reg. II. 562. Almos tehát 1098-ban másodízben tette fejére a Horvátországi királyság jelvényét (diadema induitur).

A Kálmán 18 éves uralkodásáról szóló hagyományt úgy használta fel egy későbbi krónikás, hogy az 1095-diki valódi kezdethez még 18-at adva Kálmán elhunytát 1113-ra tűzte ki ($1095 + 18 = 1113$). A haláleset ezen határidejét csak a Csonka (Acephalum) meg a Zágrábi és Váradí Krónikák tartották fönn. (Font. III. 98. 255.)

Részletezte végre és kibővítette ezen 18 éves időtartamot a két király kimúlási nappai július 29. és február 3-dika alapján egy harmadik kronologus; ki az 1113-hoz kapcsolta a hat hónapot és öt napot 1114. február harmadikig, s a kibővítés nagyobb hitelül a keddi napot is megnevezte. (Font. III. 98.)

Mi kimutattuk Pauler Gyula okleveli adata nyomán, hogy Kálmán élete 1116-ban ért véget, s az uralkodás tartama nem 18—22 vagy 25, hanem 20 év, és az említett hónapok

és napok; melyek számítása 1095. július 29-dikén veszi kezdetét, és 1116. február 3-dikán végződik.

3. A részletes időszámítás bel- és külföldön.

Nagy hasznát vehetjük királyaink kronológiájában a hónapokra és napokra terjedő számításnak, mely részletezés hazai krónikáink nagyobb részében, az évszám változása mellett is érintetlenül maradt.

Sz. István, Péter, Aba, Endre, Béla és Gyécza uralkodásaik tartamát krónikáink csak évszámmal jelölik. Egyszer találunk Sz. István végnapjától Endre kezdetéig 11 évet (8 helyett) és négy hónapot. Mely jelzésből Endre kezdetét 1046. december 15-dikére határozhattuk.

Ezen aprólékos számítás azért is előnyös, mert a királyi előd végnapját is, egyéb adat hiányában, abból határozhatjuk meg. Ezen nyomon haladtunk mi is, midőn II. Béla uralkodásának részletezett időtartamából képesek voltunk II. István király elhunytát 1131. márczius elsejére kitűzhetni (chronologiai megállap. 22. l.).

Ily részletes jelzést külföldi írók csak saját nemzetökbeli személyekről szoktak gyakorolni, a magyarokról csak az évet említik fel. Így Ekkehárd Kunegund császárnéról: »1039 Chunigunt imperatrix migravit ad Christum V. Nonas Martii.« És László királyunkról: »1095. Ladislaus rex Pannoniae, misericordiae operibus plenus vitam finivit in domino.« Pertz S. S. VI. 195., 207. Bernold pedig a hónapot is följegyezi a mi német származású Adelhájd királynénk haláleseténél: »1090. Bertaldus dux Maio mense, soror quoque praefati ducis regina Ungarorum, eodem mense obiit.« Pertz, S. S. V. 450. Végre Sigebert 1111-ben, saját elhunytá előtt egy esztendővel († 1112.) Kálmán 16-dik évét is érinti: »1095. Ladislaus rex Ungarorum moritur. Cui successit Colomannus, annis sexdecim.« Pertz, S. S. VI. Ó kezdetül nem a koronázást, hanem László halál- esetét tekinti: 1095 + 16 = 1111,

4. A canonisatiókor történt fölvétel vagy áthelyezés.

Azon kérdésre illik most felelnünk, mikép jutott a tudós történetírónak eszébe, hogy Sz. László kimulása június hóban történhetett.

Ezen véleményt ő a sokféle változáson átment újabb egyházi naptárból szerezte, melyben Sz. László ünnepe csak egyszer, június 27-dikén fordul elő. Mivel pedig az egyház némely szentek ünnepét épen kimúlásuk napjára tűzte ki, mint pl. Adalbert és Gellért vértanúkéét ápril 23-dikán és szeptember 25-dikén, magyar Erzsébetét pedig november 19-dikén; nem gondolta a tudós szerző, hogy tévedhet, ha a június 27-diki ünnepet is a kimúlás napjára rendeltnek tartja.

Bátran mellőzte tehát az e dologban nagyon is illetékes Váradi káptalan tanúságát, mely így szól: »Beatissimus Ladislaus, cuius translationis festum colitur V. kal. Julii, et eius depositio repletur anno domini millesimo nonagesimo quinto quarto kal. Augusti, Junius 27, teste felvételének napja, Július 29. halálának napja.« Bunyitai: A Váradi kápt. statutumai 6-dik lapon.

Ő és középkori naptárainkban soha sem hiányzott szentek kimúlásnapja; feljegyezték egyúttal azokban a szentté avatás alkalmával történt fölemeltetés napját is, mint emlék-ünnepet. De mivel a pápák folyvást szaporítják ez ünnepelendő szentek számát, megtörtént, hogy nemzeti szentek számára csak egyetlen ünnep maradt meg, a többi az újabbak ünnepei miatt mellőzték. Ezen körülmény okozta, hogy Sz. István őt, Sz. Gellért három, Imre, László és Erzsébet kettős ünnepe helyett manapság Sz. Istvánról hármat, a többiről csak egyet ünnepelünk, vagy a kimúlás napján, melynek latin neve *transitus* vagy *depositio*; vagy az áthelyezés és fölemeltetés napján, mely *translatio* vagy *elevatio*.

Megjegyzendő, hogy Sz. László fölemeltetését a pozsonyi missale-hoz csatolt két »tabula paschalis« 1192. évben adja. A *tabulák* egyikét Endlicher is közölte az Árpádkori Monumenták 58-dik lapján; de tévedett, midőn ápril hó 6-dikát is

hozzáfadta: »MCXCII. VIII. id. ap. Elevatio S. Ladislai.« Ezen ápril hatodika a husvétra, nem Sz. László ünnepére vonatkozik. Hiba is lehet benne, mert a husvétot 1192-ben ápril 5-dikén találjuk feljegyezve. C. D. VII. 2. 342. lapon.

Hogy a figyelmes olvasó a temetést és a fölemeltetést jelző két különböző ünnepet többé össze ne tévessze, ide iktatjuk áttekintés végett az ó- és középkori naptárak nemzeti szenteinkre vonatkozó adatait, a XII-dik századi Missale a Müncheneri magyar codex és egy XVI-dik századi Breviárium naptáraiból. Az előbbit *ó*-val, a Breviáriumot *k*-val a Münchenit *m*-mel jelöljük.

5. Ó és középkori kalendáriumok nemzeti szenteinkről.

Szent István.

Május 30. III. kal. Junii Translatio dexteræ S. Stephani R. *ó*: Inventio dexteræ S. Stephani regis. *k*.

Augustus 15. XVII. kal. Sept. Transitus S. Stephani. *ó*.

Augustus 20. XIII. kal. Sept. Translat. S. Stephani *ó*. Elevatio S. Stephani regis et confessoris *k*. Sz. Estuan király halála. *m*. (Tévedett a naptár szerkesztője is.)

October 11. V. id. Octob. Inventio corporis S. Stephani regis. *ó*. Ezen inventio tudunkra az összes inventiok nyolcadika.

September 2. IV. nonas Sept. »S. Stephani Hungarorum regis, cuius festum ex constitutione Innocentii papæ undecimi hæc die potissimum recolitur, qua Budæ munitissima arx sancti regis ope ab exercitu christiano strenue recuperata fuit.« A XIV. Benedek pápa által bővített és javított Római Martyrologium.

Sz. Imre herceg.

Sept. 2. IV. nonas Sept. Depositio S. Henrici cf. *ó*. Depositio Emerici ducis *k*. Scent Emre confessor halála *m*.

November 5. Nonis Novembris Henrici ducis et cf. *ó*. Translatio S. Emerici ducis et confessoris. *k*. Emreh herceg. *m*.

Sz. Gellért püspök.

Február 24. VI. kal. Martii Traustatio S. Gerardi. *ó*.

Julius 26. VII. cal. Aug. Gerardi episcopi et mr. *ó*.

September 24. VIII. kal. Octobr. Passio S. Gerardi *ó*. Gerardi episcopi et mart. *k*. S. Gelerd püspöc. *m*.

Sz. Adalbert püspök vértanú.

April. 23. IX. kal. Maii Adalberti episcopi et mart. *k*. Adalbert püspöc. *m*.

April. 24. VIII. kal. Maii Adalberti epi et mart. *ó*.

November 6. VIII. idus Nov. Translatio Adalberti epi et mart. *k*.

Sz. László király.

Junius 27. V. cal. Juli Elevatio S. Ladislai regis *ó*. Ladislai regis confessoris. *k*. S. Lázlo király és confessor. *m*.

Sz. Erzsébet.

Majus 10. VI. idus Mai. Translatio S. Helisabeth vid. *ó*.

November 19. XIII. kal. Decembr. S. Helisabeth vid. *ó*. *k*. Scent Ersebet. *m*.

Sz. András és Benedek vértanúk.

Julius 17. XVI. kal. Aug. Andree et Benedicti mart. *ó*. *k*. Ezekről nincs említés a Római Martyrologiumban.

6. Sz. László temetése két templomban.

Összes krónikásaink, a legenda, és az újabb történetírók Sz. László csak egyetlen temetőhelyéről Nagyváradról tesznek említést. Pedig II. Paskális pápa oklevele arról értesíti az olvasót, hogy László »tisztelendő teste« a Somogyvári monostor templomában »nyugszik.«

Ezen tényállásra gondoltunk, midőn a hazai történetet tárgyaló ezredévi díszműben ezen mondatot olvastuk: »Halála után egy hónappal Nagyváradon tették örök nyugalomra.« M. orsz. t. II. 185.

Hogy a történetírás tudós tanára hallgatással mellőzte a Sz. László első sírhelyéről szóló pápai oklevél adatát, szerénységének tulajdonítjuk. Nem akart határozottan nyilatkozni olyasmiről, mit alapvető történettudósink fölemlítettek ugyan, de tüzetesebben tárgyalni nem mertek.

Azon érdekes tudnivalók közt Sz. Lászlóról, melyekről a krónikások és legendaírók megfeledeztek, első helyen áll a Somogyvári apátság alapítása 1091-ben, melyet a francia Szent Egyedi apátság egyik »Notitia«-jából ismerünk. »Sancta mater ecclesia *notificat* tam praesentibus quam futuris, se esse auctam in Pannoniae partibus una *regali abbatia* MXCI. anno dominicae incarnationis, Indictione VIII. regnante Laticlavo gloriosissimo eiusdem regionis regé.« Cod. D. I. 463.

Az Alberik-féle Krónika szerkesztője, még II. Endre korában jobban volt értesülve a nevezetes alapítványról mint a régi és újabb krónikák írói; mert ezt olvassuk nála: »MLXXVIII. S. rex Ladislaus in Hungaria fundavit nobilissimam abbatiam de Sentigis (Szent Egyed), in qua non solent recipi nisi Franci.« Pertz SS. XXIII.

Hogy pedig László király »tisztelendő testét« csakugyan a Somogyvári apátság egyházában tették örök nyugalomra, nem pedig Nagyváradon, minden kifogáson fölül álló tanúink vannak: a francia apát, és a római pápa, ki így ír az említett monostor főnökéhez: »Paschalis episcopus — dilecto filio Hugoni abbati monasterii sancti Egidii, quod in Valle Flaviana situm est. — Ladislaus bonae memoriae Ungarorum rex — in memoriam S. confessoris Egidii Scunigiensem fundavit ecclesiam — *ubi et corpus eius venerabile requiescit*. Hanc oblationem pro animarum salute perpetrata nos largiente Deo apostolicae sedis auctoritate firmamus. — Omnia quae ab eodem Ladislavo rege vel aliis fidelibus de iure proprio data sunt, firma semper et integra conserventur.« 1106. Cod. D. II. 43—45.

Ezen bulla ismertetése először Práynál (Diss. de S. Ladislao p. 47.), azután pedig Katonánál fordul elő (Hist. reg

II. 663.). Podhradeczy is idézi ezek műveit »Sz. László historiája« 65-dik lapján. De a két évvel később kiadott Budai Krónikához írt jegyzeteiben már szóba sem hozza többé a Somogyvári temetést. Ezek egyike sem akart, ők tudják miért, az idézett adat értékével vagy czáfolatával tüzetesen foglalkozni.

De nemesak a krónikások és kritikai történetírók mellőzik ezen első sírhelyre vonatkozó közlemény tüzetes tárgyalását, hanem még az ünnepi mise »Sequentia«-ja és a karbeli Officium egyházi szerzői is csak Váradnak gratulálnak: »O quam felix quam preclara Varadini fulget ara tuo clara nomine.« 1511-diki Zágrábi missale. »Felix ave Varadinum, Cuius augens famam signum Resonet per secula.« 1519-iki Brevárium a június 27-diki ünnepen.

Mi nem tudjuk, miért kelljen titkolóznunk és mellőznünk egy minden tekintetben hitelesnek bizonyult diplomatikai adatot. Bátran kimondjuk tehát, hogy a királyi ereklyék első elhelyezése Somogyvárott, történeti igazság; melynek hiteles voltáról oly tanúkkal szemben, mint 11 év mulva Hugo apát és a pápa, legkisebb okunk sínesen kétkedni.

Az idézett adat kizárja a feltevést, hogy László földi maradványait egy időben két helyen temették el; mint péld. I. Ottó császárt, Mimmelebenben és Magdeburgban — III. Ottóét Augsburgban és Achenben. (Ditmár II. és IV.) A »corpus venerabile« a pápai oklevélben ellentmond minden feldarabolásnak.

Az ereklyék tovaszállításáról és az útirányról így vélekedünk. Miután László Nyitrán elhunyt (Fessler Gesch. I. 502.), a testet a júliusi rekkenő hőség miatt nem a Tiszántúl fekvő Nagyváradra, hanem átkelve a Dunán, a közelebb eső Somogyvárra vitték. Az Érdi codex írója és Pelbárt Fejérvár felé irányítják a menetet: »Még életében meghatta vala, hogy Bihar-Váraddá vinnék temetni testét halála után. Az magyarországi fejedelmek kedég látván az időnek alkalmatlan és messze voltát, félének rajta, hogy a szent kegyes király testének romlása ne lenne az nagy buzgó hevségnek miatta. Tamácsal élvén, közelségnek okáért térének Fejérvár felé, holott a szent királyok teste nyugoszik vala.« A szerző

közleménye egyezik Pelbárt latin szövegével: »Cum ipse sepulturam elegisset in ecclesia Varadiensi, principes autem Hungarie ob ardorem dierum canicularium vellent suum corpus deferre ad sepeliendum in ecclesia Albensi, que propinquioris distantie et brevioris vie erat.« Pomerium estivale sermo 136. Norimb. 1519. A Fejérvári út ennél csak szándék (vellent), míg az Érdinél tény (térének).

Mivel pedig még életében temetkezési helyül a Nagyváradai egyházat választotta, az általa alapított Erdélyi helyett;¹⁾ át is szállították őt Somogyvárról Nagyváradra az 1106-diki bulla kelte után föl nem jegyzett esztendőben.

Az Érdi codex közölte Fejérvári út is a Nagyvárad felé irányzott út ellen bizonyít. Mert az elszállítandó holttest kísérőinek Nyitráról Váradra, nem a Duna felé, hanem Verebélynek tartva, a Tisza felé kell vala haladniok.

II.

Hazai és külföldi példák a holttest átszállításáról.

A megtörtént átvitelt egy helyről a másikra, csak akkor tehetjük fel biztosan, midőn a tetemek egyik helyen valóban megtaláltattak. A feltevésnek természetesen csak úgy van helye, ha nincs hiteles tudósítás az átvitel idejéről és módzatáról.

Ha a több helyen említett temetés után nem maradt fön sehol semmi jel, melyből az utóbbi sírhely hollétére következtethetnénk, a közelebb-korú adat bír valószínűséggel. Ha pedig az adatok egykoruak ugyan, mégis egymástól eltérő véleményeket hirdetnek e tekintetben, fönmarad az olvasónak azon joga, hogy a tetemek elosztása vagy átszállítása felől a körülmények szerint határozzon.

¹⁾ Beatus Ladislaus monasteria episcopalia duo construxit: scilicet Varadiense et Albense, quae regis largitate dotavit. Fr. O valdus de Lasko. Biga salutis. Sermo XLVIII.

1. Értesítés vagy következtetés által igazolt áthelyezések.

Hazánkban a XI-dik században Sz. István és fia Imre tetemei ugyanazon templomban emeltettek fel, a melyben egykor őket eltemették. Történet azonban egy nevezetes áthelyezés is, melyről a Gellért-legendából értesülünk.

Sz. Gellért vértanút a Duna-jobbparti Pesten temették volt el, a Boldogságos szűz templomában: »Sequenti die in ecclesia beate virginis in Pest cum maximo planctu tumulatus est.« Leg. c. 21. Hét esztendő múlva Mór püspök és Filep, az ugyan Gellért által kinevezett apát, felkérék Endre királyt, engedje meg a tetemek átvitelét Pestről Csanádra. Kérelmök teljesült, átszállíták a szent ereklyéket a püspökség székhelyére: »Cum septem annis corpus S. Gerhardi — sub terra iacuisset, Maurus episcopus Chanadiensis et Philippus abbas monasterii — abierunt ad regem Endre — petentes ut permitteret corpus beati Gerhardi martiris libere ad sedem Morisenam transferre. Quam postulacionem impetrantes etc. Endl. Mon. p. 230.

Megjegyezzük, hogy az itt nevezett Mór püspök 1054-ben nem csanádi, mint a legendairó véli, hanem pécsi, ki 1036-ban lett püspök (Font. III. 208. Endl. Mon. p. 55.). Mert csak egy év múlva az átvitel után, 1055-ben a tihanyi oklevelet aláírt püspökök közt Maurus nevűt csak egyet találunk. Ő túlélte Endre és Béla királyokat és megemlíti Salamon uralkodása alatt Gyécza herceget: »Cuius catene partem mediam petitioni ducis christianissimi Geise negare nequivi.« Endl. Mon. p. 137. A régibb legendában nem a püspök, hanem boldogult Gellért ügyvivője kéri Endrétől az engedélyt: Post multos dies fidelissimas sancti viri procurator regem Andream adiit; ut patris corpus reddat celeriter impetravit.« Čap. 12. 1497-iki Krakói kiadás fol. 119^b. A Csanádi Mór nevét későkori betoldásnak tekintjük. Ilyen ideiglenes temetőhelye lehetett László királynak Somogyvárott II éven át, 1095-től 1106-ig. Ereklyéit szemlélhették N.-Váradon,

honnan koponyája ezüst ereklyetartóban Győrbe jutott, hol ma is tisztelet tárgya.

Hasonló áthelyezéssel lehet kiegyenlítenünk az Arnulf császár temetőhelyét illető két különböző állítást is, melyek egyike szerint, miután a császár Regensburgban elhunyt, Oettingenben temették őt atyja mellé; míg a másik adat Regensburgban a Sz. Emerám egyházában téteti őt örök nyugalomra.

Az oettingeni temetésről egykorú, talán épen szemtanú, Regino Prumi apát értesít: »899. Arnulfus imperator migravit a seculo III. kal. Decembris (novemb. 29.) sepultusque est honorifice in Odingis, ubi pater eius tumulatus iacet.« Pertz SS. I. 609. Hitelesnek tartá ezen adatot a Szász Annalista is harmadfélszáz év múlva, 1150 körül. »899. Arnulfus imperator longa aegritudine dissolutus, vel ut quidam ferunt afflictus a minimis vermibus quos pediculos vocant in corpore eius scaturientibus, ita ut nulla medicorum arte minui possent, migravit a seculo III. kal. Decembris sepultus apud Huodingas ubi et pater eius honorifice conditus iacet. Ipse construxit monasterium S. Emmerami martyris in Ratispona.« Pertz. SS. VI.

Másrésről épen ezen Sz. Emerám egyházában történt temetéséről tudósítja az olvasót a Fuldai évkönyvek ismeretlen nevű és korú folytatója: »Imperator urbe Radispona diem ultimum clausit, et honorifice in domo Emmerami martyris Christi a suis sepelitur.« Pertz. SS. I.

Az Oettingenről szóló adatot az ugyan 899-dik évben apáti hivataláról lemondott Regino fődözi tekintélyével, és utána a Metz annalista. Pertz. SS. III. A második állítás hitelét kétségen kívül helyezi a regensburgi templomban talált sírvers: »Hac Arnulphus humo est Caesar Romanus humatus etc.« Megvolt ott kököporsója is, melyet midőn 1671-ben felnyitottak, a csontváz koponyája alatt talált ólomtáblán a következő felirat vala olvasható: »IV. id. Decemb. ARNOLT IMP. OBIIT.« Mi a kimúlás napját (december 8.) tíz nappal későbbre halasztja. Lásd Struwe jegyzetét a Freher SS. I. 271. lapon.

Mivel tehát Arnulf tetemeit Regensburgban hiány nél-

kül megtalálták, jogos a következtetés, hogy azokat az Oettingeni sírból szállították oda és pedig ismeretlen időben. Ez volt Ottó Freisingeni püspök véleménye is: »Arnulfus in loco Odingas, ut Regino refert, iuxta patrem sepelitur. Monstratur tamen sepulcrum eius in monasterio B. Emmerami Ratisponae. Poterat enim esse ut ibi humatus hinc postmodum transferretur.« Pertz. SS. XX. 234.

Az Arnulfról híresztelt két rendbeli temetés, a pápai oklevél tanúsága, valamint a tényleg Nagyváradon tisztelt ereklyék jogosultnak tüntetik fel a következtetést, hogy Sz. László tetemeit is Somogyvárott tették örök nyugalomra, és csak 11 év múlva történhetett azok átszállítása Nagyváradra.

2. Kálmán és Imre sírhelyei.

Midőn oly különböző helyeken történt királyi temetésekről olvasunk, melyeken napjainkban az illető síroknak vagy feliratoknak semmi nyoma nem maradt; mellékkörülményekből vont következtetéssel vagyunk csak képesek az eltérő közlemények közt egyet, a többi mellőzésével, választani.

Ezt olvassuk egy régi egyházi énekben a Nagyváradon temetkezett fejedelmekről: »Letelepédél Bihar-Váradon, Templomot rakatál sziz Máriának, Kiben most nyugoszol minden tisztességgel. Környölfekesznek téged császárok, Püspökök, kerályok és jobbágy urak.« Régi M. költők tára 202. l.

Császár csak az egy Zsigmond volt; királyok: Kálmán, II. István. Császári hercegnő Beatrix, Róbert Károly második felesége († 1318.) (Font. III. 119.); végre Mária királyné, Zsigmond felesége. (Font. III. 194.) Ezek közt biztos adataink vannak II. István és Zsigmond királyokról, és a két királynéről. Kálmán, Imre és fia László temetkezési helyeit most tesszük először kritikai fejtegetés tárgyává.

Kálmán király sírhelyét Kézai, a Budai Köpes, a Zágrábi és Váradai krónikák Fejérvárott jelzik. (Font. II. 88., 207., III. 98., 242., 255., IV. 34., 88., 93., 103.) A tanúk számosak ugyan, hanem nem lehetetlen, hogy ők ezen adatot egy későkori téves feljegyzésből kölcsönözték. Mert egy másik, az idézettekkel egyenrangú krónikás, kinek műve csak német

fordításban jutott tudomásunkra, azt írja, hogy Kálmánt Váradon temették el: Coloman starb, und ligt begraben zu Waradein.* (Mügl. 48. fej. 73. l.) Hogy magyar kútfőt használ, ömaga megvallja: »Hic hebt sich an die Ungerisch Coronica.« (l. f. 2. l.)

Mi Kálmán király részére a Váradí temetkezést tartjuk hitelesebbnek; okaink a következők: Nem maradt fenn Fejérvárott Kálmánt illető koporsó vagy fölírat, sem Nagyváradon. A Váradot jelző közlemény nem kisebb értékű a Fejérvárról szólónál. Mellékkörülményekből kell tehát következtetnünk egyike a kettő közül; miután nincsen semmi ok az átszállítás feltevésére.

Nagyváradra utal azon körülmény, hogy Kálmán még életében kétségtelen jeleit adta mély tiszteletének László iránt, midőn saját pénzei hátulsó lapjára nem a fejérvári sírboltban nyugvó Sz. István, hanem előde, László köriratát verette, 20 évi uralkodása alatt folyton folyvást. Lásd a 13 fajta pénzek leírását Ruppál: Nummi Hung. I. 31—49. l. Tab. III.

Hogy holttestét is László koporsója mellett Nagyváradon kívánta elhelyeztetni, erre mutat II. István köztudomású váradí temetése is. Ő is, mint atyja, a pénzek tulsó oldalára László nevét illesztette, és elhúnyta után, talán mert atyja is ott nyugodott, Váradon kívánt eltemettetni.

De meg is illeti Kálmánt a temetkező hely Váradon; mert ő váradí püspök volt, ha nem is fölszentelt, legalább választott; mint később Gertrud királyné öcsöce, Bertold, ki iskolásgyermek korában már kalocsai érsek. Pápai fölmentéssel lett Kálmán egyháziból világi fejedelemmé: »Colomanus rex, qui fuit episcopus Varadiensis; sed quia fratres quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur.« (Font. III. 97., 254—55., IV. 34.) Azon megokolást, hogy testvérei közül csak egymaga maradt életben, úgy értjük, hogy ő Gyécza fia, Álmos pedig Lamperté. (Font. III. 97.) Álmost Gyécza fiának csak a későkori Képes Kr. és másolói tartják.

A Toldy-féle Genealogia még határozottabban első püspöknek nevezi őt: »Hic dicitur fuisse primus episcopus

Varadiensis. (F. IV. 103.) És valószínűleg ezen sorszámnak kellene állani a rövidített *primus* helyett a Cornides- és Knauz-féle Genealogiákban is (Font. IV. 92., 103.), mert azt Verbőczy mint közvéleménynyé alakult hagyományt vette föl törvénykönyvébe: »Universae literae Colomanni filii Geyzae, qui *primus* episcopus Varadiensis fuit — servantur.« Part. II. tit. 14.

Imre királyt és fiát, Lászlót, a nagyobb Krónikák külön helyeken temetik; Imrét Egerben: »Cuius corpus requiescit in ecclesia Agriensi.« (Font. II. 221., III. 101., IV. 31.) De a Mügelnek kútforrásul szolgáló krónika Fejérvárott tételi apa és fia testét örök nyugalomra: »(Emmeric) herst acht iar und siben monad und sechs tag. — Der ligt begraben tzu Weyssenburg.« 59 f. 81. l. Sein sun Laslu — tzu Weyssenburg (n. o.).

Imre fiát, Lászlót, ki Bécsben húnyt el, összes krónikáink, a Zágrábi és Váradí kivételével, nem atyja mellé Egerbe, hanem Fejérvárra vitetik sírbatételre: »Cuius corpus Albae quiescit. (Font. II. 221.)

A Zágrábi és Váradí krónikások azt hiszik, hogy illendőbb dolog, ha a fiú koporsóját atyjáé mellé helyeztetik Egerben: »Cuius corpus Agriae requiescit.« (Font. III. 258.)

Mi is természetesnek találjuk, hogy a fiú testét oda temessék, hol az apa tetemei nyugosznak, akár Fejérvárott, akár Egerben. A két vélemény közül azonban a Fejérvárra vonatkozóhoz csatlakozunk. Mert Imre atyja Béla és ősei, II. Bélától kezdve, mindnyájan Fejérvárott temetkeztek, és semmi ok fön nem forog, mely az ősi szokástól eltérést Eger előnyére igazolja. Fölmerülhet még azon gyanú is, hogy az épen Eger környékén lakott másoló az elmosódott *Albae* vagy *Albensi* helyett, szórakozottságból *Agriae*-t vagy *Agriensi*-t írt. Lászlónál csakugyan az *Albae*-ből csinálták a XIV-dik századi krónikások az *Agriae* szót.

3. Újabb történetíró véleménye II. Endre egresi sírhelyéről.

II. Endre sírhelyéről három különböző adattal rendelkezünk. A régibb szerkezetű Budai Krónika határozottan egyedül csak Váradot jelöli temetőhelyeül: »Cuius corpus Waradini ad pedes S. Ladislai requiescit.« 197. l. 1836-diki kiadás. A Genealogiák ketteje is vele tart: »Cuius corpus Waradini quiescit ad pedes S. Ladislai.« — Sepultus in templo Varadiensi.« (Font. IV. 94. 106.)

A Képes és a többi krónikák közmegegyezéssel mellőzik Váradot és az egresi monostorban temették Endre holttestét. »Cuius corpus in monasterio de Egrus feliciter requiescit.« (Font. II. 223. III. 244.). Még a váradi káptalan is az egresi monostorra utal: »Cuius corpus in monasterio suo Egres requiescit.« (Font. III. 258.). A Dubniczi nem mer egyet a kettő közül választani, hanem adja mind a két véleményt (Font. III. 103.), válasszon az olvasó a mint neki tetszik.

Bátrabb a Mügelnek kútforrásul szolgált krónika szerzője; ő elutasítja úgy Váradot, mint Egrest, mert jobban tudja, hogy Fejérvárott, a hol III. Béla teste nyugszik, temették el fia Imrét és unokája László holttestét is: »Der kunig Andreas ligt begraben zu Weyssenburg, in dem munster.« 60. f. 82. l.

Negyedik sírhelyet Endrének a pilisi monostor szolgálthattott első felesége Gertrud koporsója mellett. Mert a eziszterczita apát és szerzetesei pör útján követelték a váradiaiktól a nálok elhelyezett királyi tetemeket; és hogy elutasították volna őket, nem olvassuk.

Méltán kíváncsiak lehetünk tehát, mikép intézte el napjainkban jeles historikusaink egyike az osztatlan holttest több helyen történt temetéséről szóló közleményeket.

Kerestük tehát és megtaláltuk a három állítólagos temetés ügyében a legújabb végzést »Magyarország története« című diszműben: »Endre meghalt 1235. szeptember 21-dikén. Midőn eltemették, kitünt, hogy holttestét illetőleg is többet ígért, mint a mennyit megtarthatott. Tetemeit elvitték Váradra Sz. László sírjához. De Pilis, hol Gertrud volt eltemetve, szintén jogot

tartott *hamvaira*. Végre Egresen második neje oldalán találta meg utolsó nyugvóhelyét.« i. m. II. 439—440. l.

Hiányos történeti ismereteink kiegészítése végett fogtunk az idézett hazai diszmű tanulmányozásához; de figyelmes olvasás után is csak annyit tudhattunk meg az idézett szöveg kifejezéseiből, hogy Endre holttestét először is Nagyváradon temették el; ott néhány évig békén feketett sírjában, míg teljesen feloszlott és *elhamvadott*. A pilisiek már csak »hamvaira tarthattak jogot«. De ezek is hiában pörösködtek, hogy azokat monostorukba átszállíthassák. Mert Endre második neje Jolánta párthívei hatalmasabbak voltak és átvitték a *hamvakat*: ifjabb házastársa mellé az egresi templomba.

Ezen megjegyzésre azt felelhetné a tudós szerző, hogy mi a pilisiek által követelt hamvakat tévesen értelmezzük feloszlott testnek; mert az adat 1235-re szól, s a három hónapos test (szept. 21.—decz. 31.) a sírban sem szokott feloszlani.

Erre válaszul álljanak a következők. Az Alberik név alatt szereplő hóji kanonok több esztendővel későbbben szerkesztette a XIII-dik század harminczas éveit illető szövegeket, mint a mely évszám alatt beiktatta. Fölemlíti a krónikás 1239-ben Plan Carpin ferenczrendi frátert, ki 1246-ban járt követségben a tatároknál, és hivatkozik ezen munka tartalmára. »Siquis autem horum tartarorum terram, originem, genus et mores scire plenius desiderat, legat »historiam« quae intitulatur »Tartarorum,« editam a fratre Joanne de Palatio Carpini Ordinis fratrum minorum, ab apostolica sede ad partes illas destinato in anno domini »millesimo ducentesimo quadragesimo sexto.« Pertz SS. XXIII. 938.

A fráter utazása egy esztendőnél és négy hónapnál tovább tartott, s valószínűleg 1248-ban adhatta ki munkáját. Jelentése megvan a Codex Diplomaticus IV. 421. és köv. lapjain, hol magát Joannes de Plano Carpini-nek nevezi: »Ipsi vidimus oculis nostris, qui per annum et quatuor menses et amplius, ambulavimus per ipsos et cum ipsis, ac fuimus inter eos, vel audivimus a christianis, qui sunt inter eos captivi, et ut credimus fide dignis,« i. h. 422. l. Ez Endre halál-eseete óta, a pilisi pör megírásaig (1235—1248.) 13 évi időköz;

ennyi idő alatt pedig még a be nem balzsamozott királyi testek is hamuvá válhatnak.

Mindezek után arról győződünk meg, hogy az idézett közleményből szerzett tudásunk II. Endre utolsó sírhelyéről nem kielégítő, mert hiányzik a díszmű szövegéből az egyik nemzeti krónikában fölemlített fejevári bazilika, hol a hagyomány szerint II. Béla óta az összes királyi rokonság, valamint III. Béla és fia Imre is temetkeztek.

Az 1248. táján szerkesztett Alberik-féle krónika így említi a pilisiek követelését: »1235. Andreas rex Hungariae moritur et sepelitur in civitate Waradino, reclamante abbate et fratribus de Pelisio, et super hoc causam agentibus,« i. h. 937. l. Hogy pedig e pör 13 év múlva sem nyerhetett befejezést, melyet a krónikás közölhetne, nem ritka eset. Voltak már hazánkban félszázados pörök is.

Sajnos, hogy török-tatár dúlások után Imre és Endre királyok valódi sírhelyéről nyomra vezető emlékkő vagy felirat nem maradt; mert úgy a váradi, mint az egresi, fejevári és pilisi egyházak, a síremlékekkel együtt, végkép elpusztultak.

Mi bizonyos ezen négyféle adatból? és mi a valószínű?

Az bizonyos, hogy az elhunyt király testét először is Váradon, Sz. László lábainál temették el; mert hazai és külföldi krónikák igazolják. Az is bizonyos, hogy Nagyváradon a XIV-dik század derekán Endre egykori sírjának semmi nyoma nem volt, sőt még a temetkezés emlékezete sem maradt fenn. Mert a káptalanbeliek 1354-ben erről semmit sem tudtak, és azt képzelték és írták, hogy a király holtteste az egresi monostorban nyugszik: »Cuius corpus in monasterio suo Egres requiescit.« (Font. III. 258.). Kár, hogy a váradiak az epitaphiumra, vagy a misealapítványokra nem hivatkoznak. Ez döntene a kérdésben.

Meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy Endre korában bevett szokás volt egy vagy több pap jövedelméről gondoskodni, kik a helybeli egyházban temetkezett fejedelmi személyek lelki üdvéért miséket mondjanak. Endre 1214-iki oklevelében olvasuk: »Medietatem predii Mikusa pro anima illustris regine Gertrudis coniugis nostre eidem ecclesie (de Lelesz) contulimus possidendam; maxime quod quedam corporis eius pars

in eadem sepulta est ecclesia, duoque sacerdotes ibi sunt constituti, pro eius anima celebraturi.« C. D. III. 1. 157.

Igaz, hogy Egres Váradtól nem messze a csanádi egyházmegyében fekiült, s a káptalanbeliek tapasztalatból is meggyőződhetnek az érintett sír ottléte felől. De a tatárok bevették 1241-ben azon monostort is (Font. IV. 81. l.), s ilyenkor szokás szerint feldúlták a sírboltokat is. Így cselekedtek ők Nagyváradon, mint Roger esperes írja: »Sanctorum sepulcra totaliter everterunt, et pedibus sceleratis reliquias calcaverunt.« (Font. IV. 74.) Endre tetemei a tatárjáráskor még Váradon lehettek; mert az Alberik-féle krónika e feldúlás után még 7 év múlva, 1248. táján emlegeti a pilisiek követelését a váradiaktól, és mélyen hallgat az eredményről. Ha meg is nyerték azonban pörüket a pilisiek, nem kis feladat lehetett a váradiakra nézve a szétszórt és összetiport csontok közül az Endrét illető részeket kiválogatni, akár a pilisiek, akár az átszállítást nem is kért egresiek részére.

Ezen ügyben határozott ítélet helyett konjekturákkal kell megelégednünk. Ha áthelyezés történt Váradról Egresre, Fejevárra vagy Pilisre, az valószínűleg a tatárjárást megelőzte, és mind a három egyháznak volt oka, hogy végleges nyugvóhelyül szolgálhasson a királyi tetemek számára, és (mi nem csekély érdekléssel bírt azon korban), hogy a gazdag misealapítványokat élvezhesse. Fejevárott atyja III. Béla — Pilisen első — Egresen második neje mellett várhatta Endre a vallás hirdette boldog feltámadást.

4. Külföldi példa a különböző helyeken képzelt temetésekről.

Terjedelmes vitákat idézett elő az adatok értékét szigorúan bíráló történettudósok között VI. Henrik császár többféleképen jelzett temetőhelye a XII-dik század végén.

Gotfrid kölni szerzetes egykori író, ki 1162-ben Milano meghódításánál kezdte és 1237-ben végezi történeti jegyzeteit, Sz. Mihály napjára teszi Henrik halálát és Nápolyba temeteti az elhunytat, »1197. Obiit in festo S. Michaelis III. kal. Octobris (szept. 29.) et honorifice cum multis insignibus apud Neapolim sepultus et.« Freher SS. I. 361.

Az Alberik-féle krónika egykorú szerkesztője javít az időjelzésem, hallgat pedig a temetéséről: »1197. Hoc anno, quarto videlicet kal. Octobris (szept. 28.) moritur in Sicilia imperator Henricus.« Pertz. SS. XXIII. Otto de S. Blasio Freisingi Otto folytatója 1210-ig, a császár Messinában történt haláláról és temetéséről értesít: »Henricus imperator apud Messanam civitatem Siciliae defunctus ibidem maximo totius exercitus lamento culta regio sepelitur.« Cap. 45.

III. Inceze pápa életirója is Messinában történt temetését említi. Konrád urspergi apát, ki 1228-ig viszi évkönyveit, eltérő véleményt nyilvánít e tekintetben. Ő Henriket Palermóban temetteteti: »Henricus imperator obiit in Sicilia, et in ecclesia Panormitana magnifice est sepultus« p. 318.

A vélemények ezen különbsége azért keletkezett, mert III. Celesztin pápa kiközösítette volt Henriket, Rikárd angol király fogvatartása és nagyobb pénzüsszeggel történt megszabadulása miatt. Ugyancsak egykorú angol író, Hoveden Roger jegyezte fel az esetet. »1197. Praedictus Romanorum imperator obiit in Sicilia apud Messanam in vigilia S. Michaelis (szept. 28.) excommunicatus a Celestino papa propter captionem et redemptionem Richardi regis Angliae. Et ideo prohibuit idem papa ne corpus illius sepeliretur; licet archiepiscopus Messanae multum pro eo orasset.« Angol évkönyvek 773. l.

Tristanus Calchus újabb író kétesen nyilatkozik a dolog felől. »Quidam Messanae sepultum, alii Neapolim translatum ferunt.« Hist. Mediolan. lib. XII. Königshofeni Jakab pedig az Elzászi krónikában azt állítja, hogy Speierben (Spirae) tették holttestét örök nyugalomra. Lásd Struwe jegyzeteit Frehernél SS. I. 36. lapon. Ime VI. Henrik császár négy rendbeli temetése Nápolyban, Messinában, Palermóban és Speierben.

III.

Adalék Imre és II. Endre királyok kronológiájához.

1. Imre és II. Endre életévei.

Uralkodók életéveiről alig lehet elfogadható itéletet hozni a születés idejét határozó számadat nélkül. Ingatag vélemények példáival találkozunk e tekintetben újabb historikusok műveiben, kik Imrét, midőn 1194-ben a dalmát és horvát hercezségben (ducatu) kormányzó lett, *mintegy* 20 évesnek — Endrét pedig ugyanekkor két évvel ifjabbnak, 18 évesnek tartják. Ezen véleményt osztja az ezredévi díszmű szerzője is, ki Imrét 1204-ben *alig* 30 éves korában juttatja halálra. (M. orsz. tört. II. 347.)

Itt a kétkedő szöcskák: *mintegy* — *alig*, jellemzik a konjekturát. De ellenmondásba is esik az itéletét csak sejtelmekkel támogatott író, midőn a kétes értékű nyilatkozatok után biztosan 60 évesnek írja Endrét 1234-ben harmadik házassága alkalmával. Mert ha ő 1194-ben 18 éves volt, 40 év múlva nem lehetett 58 évesnél idősebb.

Megfigyelve az egykorúak Imre időkorára vonatkozó állításait, mi tüzetes vizsgálat után biztosabb adatokkal rendelkezünk.

Megállapíthatjuk mindenekelőtt a felső határt — Béla és Antiokiai Agnes házasságát 1172-ben. Ekkor koronáztatja meg Mánuel császár hároméves fiát, Eleket, s jegyezteti el Ágnesst Bélával. »Coronatus est a patre (Alexius) Indictione quinta, anno mundi 6680.« Codin. 6680—5508 = 1172. »Filiam ab Alexio (Bela) sejungit, eique uxoris suae sororem, recens cum Balduino fratre Antiochia profectam despondet.« Nicet. ed. Par. p. 110.

Történetíróink nem soká váratnak a trónját elfoglalt Bélával a trónörökösre; Imre születését a következő 1174-re teszik. Pedig a felhozandó körülmények nyomán valószínű, hogy a királynak házassága után két évig, 1179-ig, kellett az örvendetes eseményre várakoznia. Endrét csak egy évvel

tartjuk ifjabbnak (szül. 1180-ban). Usaládi sajtáság is elősegítette Ágnes királynénál ezen késedelmet. Nénje, Mária, 1161-ben tartá menyegzőjét Mánuel császárral és ő is csak hét év múlva ajándékozta meg férjét figyermekkel. (1168.)

Kezdjük az Imre korára vonatkozó adatok felsorolását az első koronázáson.

1185.

Péter spalatói érsek oklevele Imrét ezen évben már mint koronázottat nevezi. Most, vagy előbb történt-e a dolog, Albert, az érseki kancellár nem jelenti. »Anno ab incarn. domini MCLXXXV. Indict. III. domino Lucio papa III. apostolicae sedi praesidentē, et D. Bela III. Hungarie regnum gubernante, et domino H(enrico) filio eius eo vivente coronato hoc actum est.« C. D. II. 220—21. Imre ekkor hat éves. A korai koronázást féltékenység okozhatta a bebörtönzött trónkövetelő Gyécza herceg miatt, s a visszaemlékezés a gyermek Elek koronázására, mely őt a császári trónöröklésből kizárta.

Ugyanezen 1185-dik évben küldött Béla hadsereget Halics tartomány elfoglalására; és tette Endrét annak hercegévé. Közelkorú Bogufál püspök írja († 1253.): »Rex Pannoniorum regnum Haliciense occupat, et proprium filium instituit regno in eodem.« Sommersb. II. 48. Ezen hercegi méltóságból korai dolog volna Endre »tette képes« korára következtetni. Ötéves gyermekül tekintjük őt, ki, ha az írók közvéleménye szerint 1176-ban született is, hercegségébe iktatásakor csak 9 éves lehetett.

1192.

Béla király Imre trónörökös *nevelését* és tanítását Bernátra, az olaszországi tudósra bízta, ki később a spalatói érseki széket nyerte. Közelkorú tanú Tamás esperes, ki gyermekkorában azon érseket személyesen ismerte: »1192. Gregorius cardinalis. Erat in comitatu eius clericus quidam, capellanus ipsius Bernardus nomine. Hic notus erat effectus regi Belae, ita ut rex ipse filium suum Henricum ei *nutriendum* traderet et docendum.« Schw. SS. III. 568.

Imre ekkor nem 18 éves; mert ekkora legényt nem szoktak *táplálás* dolgában is (*nutriendum*) nevelőre bízni, hanem 13 évesnél idősebb nem lehetett.

1193.

Imre gyermek voltát bizonyítja ezen évben is azon körülmény, hogy Dalmát- és Horvátország Imre hercegsége volt ugyan, épen úgy mint Halics Endrén; de a közügyeket mégis a herceg gyámja, Kalán püspök intézte, ki ezen országokat ducatusnak, magát pedig gubernatornak nevezi: »1193. Calanus D. gr. Quinqueecclesiensis episcopus paleatus, et totius Dalmatiae atque Croatiae gubernator. De omnibus victualibus, et de omnibus eorum pertinentiis tam in bobus quam in ovibus cum agnis et gallinis, que ex diversis locis ad *ducatus* cellaria congregantur, decimam dari, venerabili domino Dominico Zagradiensi episcopo, quemadmodum per totum episcopatum suum de aliis *ducatus* redditibus decimas habet, praecipio.« C. D. II. 294.

Itt Kalán püspök oly teljhatalmú kormányzóül jelentkezik Dalmát- és Horvátországban, mint lett 11 év múlva maga Endre Gyermek László helyett Magyarországon. Ebből azt is következtetjük, hogy a királyi hercegek törvényes nagykorúsága (*legitima aetas*) nem a 14-dik, hanem a 15-dik esztendő volt.

1194.

Imre elérte volt ezen év június 9-dikén a 15 éves lovagkort: »Anno ab incarn. D. n. J. Chr. 1194 mensis Junii die nono intrante, Indictione XII. apud Tynum. Regnante domino nostro Bela serenissimo rege Hungarie Dalmatie et Croatiae atque Rame, et Almerico filio super Dalmatiam et Croatiam.« C. D. II. 296.

1195.

Imre herceg nemcsak felszabadult a gyámság alól, hanem az uralkodói tekintély érdekében megismételte a koronázási szertartást. Ezt egy zárai oklevél tanúsítja: »Anno

1195 Indiet. XII. Iadrae. Regnante D. n. Bela Ung. Dalm. Croat. Rame rege, et Enrico eius filio bis coronato Dalmatiam et Croatiam feliciter gubernante.* Ezen idézet olvasható Katonánál, ki úgy vélekedik, hogy Imre a tíz év előtti koronázáskor gyermek volt; most pedig, hogy mint kormányzónak nagyobb tekintélye legyen, másodszer is fölvette a királyi koronát. Hist. reg. IV. 438.

Ezen adatok nagyobb valószínűséggel szolgálhatnak korhatározó elemekül mindkét király idejére nézve, mint a csupán csak feltételezett 1174. és 1176. évek. Ha Imre 1193-ban még nem érte volt el 15-dik évét, 1194. júniusban pedig azt meghaladta; halálakor 1204. nov. 30-dikán a 26-dik életévet töltötte. Endre pedig, ha csak egy évvel volt fiatalabb bátyjánál, 1235-ben 55 éves korában húnyt el.

2. Imre végnapja.

Hazai nagyobb krónikáink hibás évszámokat közölnek Imre király halálidejéről. Csak a Zágrábi krónika, a Toldy- és Knauz-féle Genealogiák adják a helyes 1204-dik esztendőt.

Az osztrákföldi krónikások közt csak az Admonti jelzi pontosan az évet; a többiek 1202. és 1203. közt ingadoznak. Az Alberik-féle krónikás is helyesen számít: »1204. In Hungaria obiit rex Henricus. Filius eius Ladislaus mortuus puer regnat in coelis. Post Henricum regnavit super Hungaros Andreas frater eius.« Pertz SS. XXIII.

A külföldiek a magyar eseményeknél csak az évszámot adják, míg hazai krónikásink feljegyzik a hónapot és napot is, melyen az említett király befejezte pályafutását e világon. Hogy pedig az állítás pontos voltát igazolják, megszámlálják részletesen az uralkodás tartamát III. Béla elhúnytától Imre végnapjáig. »Regnavit annis octo, mensibus septem, et diebus sex.« A számítás pontos. 1196. ápril 23 + 8 = 1204. ápril 23 + 7 = november 23 + 6 = november 29. A 30-dik nem számít.

Mi még eddig nem hittük, nem is képzeltük, hogy ily arithmetikailag ellenőrzött számadat igaz voltát, ellentétes oklevéli adat hiányában, kétségbe is lehetne vonni. Pedig

meg történt. A hónapokra és napokra kiterjedt számítás, mint téves adat, egyszerűen mellőztetett; a kimúlás idejére nézve pedig november vége helyett október vége állíttatott. Megokolásul Gyermekek László királysága és Endre fogsága időtartamát hozta fel a tudós szerző, hozzáadva Endre kancellárjai keltezési tévedéseit. Ime a november 30-dika értékét megszüntető történetírói szöveg: »Imre nem soká örvendhetett Endre fölötti diadalának. Keresztülvitte még, hogy kis három éves fiát, Lászlót, még életében megkoronázzák és elismerjék utódjának. Aztán 1204. október végén alig harmincz éves korában elhúnyt. Ellenségei följegyezték, hogy halála épen egy évvel következett be Endre elfogatása után, és hogy öcsesét, kit előbb Kene várában Varasd mellett, azután Esztergomban tartott kemény fogságban, a tömlőczből kiszabadítva kénytelen volt kis fia gyámjával rendelni.« M. Orsz. tört. II. 347. A fogság kezdete tehát 1203. október végén.

Ezen legújabb kritikai nyilatkozat megjárja egyéni véleménynek; de nem fogadhatjuk el történeti tényekül a következő állításokat. 1. Az Imre diadalával végződött polgárháborút 1203-ban. 2. Endre fogolylyá tételét ugyanakkor. 3. A fogság egy egész évi tartamát. 4. Imre kimúlását október végén.

1. 1203-ban semmi polgárháború, semmi diadal.

Az 1203-diki polgárháború és a viadalra készen álló két hadsereg a hatalmi versenyek alkalmával keletkezni szokott kőszá hírek alkotásai, és csak Tamás esperes képzeletében léteztek. Az említett évben kelt pápai levelekben a háborús készülődések vagy mozgalmak semmi nyomára nem akadunk.

A szintén kőszá hírekből dolgozó osztrák írók pedig nem harczias mozgolódást vagy diadalt, hanem cselfogást (dolus) és esküszegést (data fide — captum) emlegetnek. A kolostori jegyzékek szerkesztőinél a feltételezett Endrepárti részrehajlás nem elegendő ok arra, hogy ne említsék föl a belháborút, ha az valóban folyamatban volt és hallgatással mellőzzék azon körülményt, hogy Endre harczra kész sereg élén találkozott, kisebb ugyan, de vívni készült had-

sereggel rendelkező bátyjával. Nem létező dolgok felől nem volt mit írni az osztrákoknak.

Bizvást elfogadhatjuk ez ügyben egy másik történetírónk kritikailag mérlegelt következő nyilatkozatát: »Hogy megelőző háború nem volt, bizonyítja, még pedig döntőn, hogy a pápa még 1203. november 5-dikén mitsem tud a háborúról (C. D. II. 413.). Később sem találunk leveleiben ilyen czélzást. Sőt abból, hogy 1204. XVII. kal. Octobris (szept. 15.) a »captio fraterna«-t Imre rosszalando cselekményei közé sorozza, mutatja, hogy nem oly kifogástalanul történt a dolog, mint Spalatói Tamásból következtetni lehetne. (Theiner. M. Sl. m. I. 35.) E felfogást támogatja még az, hogy Endrét, ha oly nagyobb erővel támad, bizonyára nem a Dráván túl saját herczegségében fogják el. Pedig, hogy annak ott kellett történni, következtethető abból, hogy Kenére zárták el Varasd mellett.« Pauler Gy. A M. Nemzet tört. II. 631.

2. Endre fogsága 1204-ben.

Mivel kritikai bírálat szüksége mutatkozik, valamint Tamás esperes adatára, úgy a kolostori följegyzésekre nézve is, föl kell sorolnunk úgy az esperes, mint az osztrák írók nyilatkozatait.

Tamás esperes adatai. »Eo tempore mortuo rege Bela Henricus filius ejus in solio regali successit. Cum autem rex Henricus haberet filium parvulum, cuperetque eum regni successorem habere, voluit eum se vivente in regem inungi.« Krónikáink feljegyezték ezen koronázás napját is: »Ladislaus coronatus est VII. kal. Septembris feria quinta.« (Augusztus 26-dikán.) Font. II. 221., III. 102. A csötörtöki nap 1204-re mutat.

Következik Endre háromszoros lázadása és fogsága: »Eo tempore facta est dissensio inter Henricum regem et Andream ducem fratrem ejus. Fugatusque est bis Andreas ad regiones maritimas. Post haec eo (Andrea) in Ungariam regresso major coepit inter fratres discordiarum tumultus insurgere. Omnes enim regni proceres, et universa paene

totius ungarici exercitus multitudo regem deseruerant, et Andream duci non legitime adhaerebant. Cum rege autem pauci remanserant etc.« Következik Endre letartóztatása Imre által; a király iránti lojalitás keresett kifejezésekkel diszített jelenete. Ezen színpadi jelenet Imre (nem egyszerűen Endre) nevelője, Bernát spalatói érsek találmánya lehetett. kinek közléséből azt a 15 vagy 16 éves Tamás elsajátíthatta.

Szerzőnk a fogházi helyiség nevét mellőzi, csak annyit ír róla, hogy *vár* volt, nem pedig *palota*. (Lásd alább az admonti közleményt.) »Cepit eum, et ducens eum extra aciem misit eum in custodiam in quoddam castrum.«

A fogság időtartamáról, valamint gyermek László halál-idejéről homályos tudomása lehetett az esperesnek, mert így folytatja előadását: »Post haec non transacto anni spatio rex Henricus insanabile genus languoris incurrit. Cum ergo sciret diem sibi instare supremum, misit cum omni *celeritate*, et fratrem suum fecit educi de custodia, et ad se adduci. Qui cum praesens adesset, rex coram eo testamentum condidit, committens ei tutelam filii sui, cum administratione totius regni, donec pupillus ad legitimam pervenisset aetatem. Et sic Henricus rex mortis debitum solvit. Modicoque post haec transcurso dierum spatio etiam ille unicus ejus parvulus morte exstinctus est.« Schwandt. SS. III. 569.

Kritikai észrevételek Tamás esperes előadására.

Tamás 1200-ban született, s amit ő itt elbeszél, az részben négyéves gyermekkorában történt; midőn Bernát érsek egykori növendéke és tanítványa, Imre király 1204. augusztus 26-dikán Lászlót az ő közreműködésével megkoronáztatta. Endre ekkor már fogoly volt s Tamás visszaemlékezhetett azon közleményekre, melyeket sorduló ifjú korában az érsektől vagy környezetétől hallott.

A valódi tényállás valószínűleg csak annyiból állott, hogy fegyveres támadás gyanúja keletkezett Endre irányában a királynál, ki épen tárgyalást folytatott a pápával fia koro-

názása ügyében, mi Endrét ellenállás tervezésére izgathatta. Ezen gyanú hatása alatt Imre egy »salvus conductus« mellett történt találkozás alkalmával személyesen letartóztatá öcséjét, kivezeté őt udvari kísérői köréből s egy várban tartatá őrizet alatt Varasd környékén.

A hír, mivel írásba foglalva nem volt, vagy 10 év alatt oly módosításon ment keresztül, hogy a tervezett ellenállás valódi hadi készültséggé fejlődött és az esperes ezt tartotta közölhető tényállásnak.

Épen föntartotta a hagyomány ama hír másik részét; hogy t. i. a királyi tekintély nimbusa alatt fogolylyá tett herceget nem *casra verve*, nem *kemény* fogságban; hanem tisztos várórség felügyelete alatt tartották, és megengedték neki, hogy a Varasd városi polgárság ajándékaival és szolgálataival kényelmes életmódot folytathasson. Mely *hűségese* szolgálatokért szabadalommal és birtokkal ajándékozta meg őket Endre 1209-ben: »Ad petitionem fidelis nostri Poch palatini, et maxime ob fidele servitium hospitem nostrorum in villa Varasd commorantium, quod nobis devote fideliterque, dum in Kene detineremur in carcere, exhibuerunt, perpetuo contulimus statum huiusmodi libertatis, ac terram circumdatam metis etc.« C. D. III. 1. 86.

Itt a királyi kanczellár »carcer«-jét nem szükség földalatti tömlőczre, rablánczos börtönre magyarázni. Carcer-t ily értelemben a spalatói esperes híre nem ismer, s a tömlőczöt azon körülmény is lehetetlenné teszi, hogy a hercegei fogoly a varasdi németek udvarlásában részesülhetett. Az oklevél »carcer« csak »custodiát« jelent; mit az alább idézett admonti közlemény is megerősít. Ezen értelmezést igazolja azon megjegyzés is, hogy Endre kanczellárjai a carcer-t az egyszerű őrizet és elzárás jelölésére is használják. Így 1216-ban így említi fel a király saját fogságát és szabadulását: »Cum nos divina miseratio ab ergastulo, cui felicis memorie frater noster rex Henricus *indigne* (a »salvus conductus« megszegésével) tradiderat, educens, (az isteni gondviselés, és a párthívek tanácsolása a halálra vált Imrénél) *angustus* carceris subiecti nobis regni *amplitudine* commutasset, quorum procerum nostrorum labores, qui et prius suae fidelitatis in *carcere* nobis argumentum praebuerunt (nemcsak a varasdiakkal, párthívei-

vel is szabadon érintkezhetett), et postmodum non sine Dei providentia *ministri creptionis* exstiterunt (hogy Endrét kien-gesztelje és felvidítsa, az ő párthíveit bízta meg Imre a kiszabadítás eszközlésével) remuneratione dignos judicavimus.« C. D. III. 1. 173.

Ily elzárást jelentett azon 40 napi fogház is (carcer), mely büntetésül szolgált a királyi pénzügyek azon tisztjeinek, kik a zágrábi püspök szabadalmazott vásárjain díjszedés végett mutatkozni merészelnék. »1217. Nec etiam tributarii et salinarii regis contra episcopi voluntatem, vel officialium suorum ad aliquod forum episcopi accedere praesumant; et si inventi fuerint capti, in carcere quadraginta diebus detineantur.« C. D. III. 1. 212.

Bernát érsek elhunyt 1217-ben, midőn a kereszties hadjáratra indult Endre épen Spalatóban időzött. Elég ideje volt tehát ez alkalommal a leendő esperesnek, hogy Imre király végrendeletéről, mely Endre jelenlétében és talán aláírásával is készült, a tényállásnak megfelelő tudomást szerezzen magának. Hist. Salomitana cap. XXV. p. 574.

Külföldi adatok Endre fogságáról és szabadulásáról.

1. Az Admonti évkönyvek folytatója: »1203. Heinricus Ungarorum rex filium suum Ladezaum cum necdum esset annorum trium coronavit, et Andreas fratrem suum de invasione regni suspectum habens captivavit, et in *palacio* Strigoniensi, quod alio nomine Gran vocatur custodie mancipavit. 1204. Heinricus rex Ungarorum moritur, et Andreas frater eius de captivitate ad regnum sublimatur.« Pertz. SS. IX. 590.

2. A Bécsujhelyi Cronica Australis: »1202. Emericus rex Hungariae *data fide* fratrem suum dolo captum et catenis strictum incarcerationavit. Sed *eodem anno* divina ultione in fata concessit. Quo defuncto frater eius eripitur, et sublimatur regno Hungariae.« Freher SS. I. 449.

3. A Klosterneuburgi is a Bécsujhelyit bővíti: »1203. Eimericus rex Hungariae *data fide* per religiosos viros fratrem suum dolo captum et catenis constrictum perpetualiter incar-

ceravit. Sed eodem anno divina ultione percussus in fata concessit. 1205. Eimericus rex Ungariae mirum! qua die dolo fratrem ceperat, revoluta tempore et ipse captus interitu, quem consortem habere noluit heredem reliquit. Quo defuncto frater de catenis eripitur, et sub nomine tutoris filii fratris sui, quem pater infantulum coronaverat, super regnum Ungariae sublimatur.« Pertz. SS. IX. p. 620.

3. A fogság időtartama és vége a felhozott adatokból.

Minden hosszabb idő folytán módosult hírben megszo-
kott többnyire maradni a történeti igazság némi nyoma. Azért a pártatlan kritika nem resteli gyakorolni az összehason-
lítás és mérlegelés fáradságos műveleteit, hogy az egymástól
eltérő nyilatkozatokból kiszemelhesse a valódinak és tényszerű-
nek legalább valami színleges hasonmását. Így vonjuk bírál-
at alá az igazság felderítése érdekében úgy Tamás esperes, mint
az osztrák krónikások megegyező vagy eltérő véleményeit.

Endre fogságba jutását a harmadik beháborúra készült
két hadsereg szemeláttára, mint azt Tamás írja, Imre király
mentségére készült kőszá hirnek kell tartanunk, úgy a pápai
oklevelek és Endre méltatlankodása (indigne) — mint a kül-
földi adatokban említett esél és esküszegés (data fide dolo
captum) miatt. Ellenben az Imre király parancsára, ennek
éltében és nem holtá után történt szabadulást tekintjük mi
is eléggé megokolt történeti ténynek, a külföldi téves adatok
ellenében. A kronológia érdekeivel azonban tüzetesebben kell
foglalkoznunk.

Az Admonti és Klosterneuburgi krónikások két évre
osztják fel a fogság idejét, holott Tamás világosan kiírja, hogy
az egy évig sem tartott. Sőt a Klosterneuburgi ellentmond
ömmagának is, midőn a fogság kezdetét és Imre halálát mégis
ugyanazon egy esztendőben történtnek állítja.

Tamás az eseményeket határozott időjelzés nélkül adja
elő; míg az Admonti elárulja tudatlanságát, midőn a koroná-
zással egyidejű fogságot 1203-ra teszi. Ha nem igaz, hogy
Imre 1203-ban koronáztatta fiát; az sem igaz, hogy Endrét
azon évben fogta el. »Ladelaum coronavit et Andream capti-

vavit.« Itt az önkényszerű válogatás nincs megokolva. Az, ki
nem tudta mikor koronáztak, mégis hozzákapcsolta az elfoga-
tás tényét, csak annyit akart olvasóival megértetni, hogy
mind a két esemény azon egy évben történt. Tévedett tehát
az Admonti, midőn Imre halálidejét a koronázás és fogság
esztendejétől megkülönböztette. Úgy a koronázás, mint a fog-
ság kezdete és Imre halála az 1204-diki évre teendő. Az, ki
szétválasztja a koronázás évét a fogságétól,¹⁾ az nem rekti-
fikálja, hanem meghamisítja az admonti közleményt.

A Bécsujhelyi és Klosterneuburgi krónikásokról el lehet
mondani, hogy vagy egyik a másikat írta ki, vagy mindketten
egy példányról másoltak; a kronológiával azonban nem voltak
tisztában. Az elfogatás éve 1202 vagy 1203, melyek egyike
sem válik be. Csak annyiban egyeznek magukkal és a törté-
neti igazsággal, hogy az elfogatás azon évben történt, mely-
ben Imre halála: »Eodem anno in fata concessit — eodem
anno divina ultione percussus in fata concessit.« Tamás esperes
is ezt hangoztatja: »Non transacto anni spatio etc.«

Midőn az Admonti krónikás Endrét a kenevári fogság
helyett az esztergomi palotával tiszteli meg, tudatlanságát
akarja leplezni. Midőn pedig ezen palotát nem első vagy máso-
dik — hanem egyetlen foház-helyiségül mutatja be nekünk,
annyi hitelt érdemel, mennyit érteke szerint méltatott idő-
számítása. Tamás esperes csak egy castrumot ismer, hol Endrét
őrizték, és ez nem lehetett közel a királyi udvarhoz; mert
siettette a küldötteket, nehogy időt vesítsenek (cum omni
celeritate). Maga Endre is idézett oklevelében Kene várából
említi szabadulását, nem az esztergomi palotából, mint M.
Orsz. történetében olvassuk.

Végre mind a három osztrák író téved, midőn Endre
szabadítását Imre halála után történt dolognak tartja.
»(Henrico) defuncto frater de catenis eripitur.« Ellentétben
állanak ezen közlemények nemcsak a Tamás említett vég-
rendelettel, hanem a pápai oklevél ezen szövegével is: »1205.
Lateras tuas in quibus continebatur expresse, ut tuis verbis

¹⁾ Imre halála épen egy évvel következett be Endre elfogatása
után.« Az idézett díszmű szerzője.

utannu; quod quum ex regis ipsius dispositione pueri curam et regimen regni susceperis etc. C. D. II. 463.

Még egy kérdés: László koronázása előtt vagy után került-e fogságba Endre? kétségtelen, hogy a koronázás előtt, mert a pápa rosszalja Imre ezen eljárását öcsese ellen, pedig a koronázásról még nem tud semmit: »*Multa gesta sunt et geruntur in regno tuo, quae si deducerentur ad limam, correctionem exposcerent graviorem, non solum de voto tuo, captione fraterna et electionibus praelatorum sed etiam multis aliis etc.*» C. D. II. 435. Ezen oklevél, mint Paulernél olvassuk, kelt 1204 XVII. kal. Octobris (szept. 15.), László koronázása óta augusztus 26-dikán, 20 napi időköz, mi igen rövid arra, hogy Rómából annak tudomását jelenthessék Magyarországra, azon időbeli közlekedési állapotok mellett.

4. Imre király november 30-dikán és nem előbb halt meg.

A nagyobb krónikákban ismételt és 1196. ápril 23-dika óta évek és napok számításával ellenőrzött novemberi végnap ellen újabb historikusok el nem háríthatóknak hitt nehézségeket hoztak fel, melyeket csak úgy véltek kiegyenlíthetni, ha Imre halálidejét egy hónappal vagy hat héttel visszakelteztek.

A felhozott nehézségek egyike a megkoronázott gyermek László részletezett uralkodási ideje, melynek sem kezdete, sem végpontja nincs teljes biztossággal meghatározva, míg Imre király végnapját változatlan számadatok, és a keddi nap biztosítják. Lássuk a két királyra vonatkozó számításokat.

1. *Imre király.* »*Migravit ad dominum pridie kal. Decembris feria IV. Regnavit annis octo, mensibus septem et diebus sex.*» Font. II. 221. III. 101. Eltérő adatot csak a Várad-i krónikában találunk: »*Regnavit rex Henricus — annis VIII. diebus VI.* (Font. III. 257. Bunyitay. II. l.) A hónapok kimaradtak. De ez a másoló tollhibája.

2. *László.* »*Migravit ad dominum Nonis Mai (máj. 7.) Regnavit mensibus sex, diebus V.* (Font. II. 221.). *Regnavit mensibus sex, diebus duobus.*» (Font. III. 102.) A Zágrábi és Várad-i, valamint a Genealogiák a Mügel-nivel együtt a

Budai csoportozathoz tartozókkal megegyeznek; csak a kimúlás napjára nézve teszen különbséget a Zágrábi »*quinto Nonas Mai*« (május 3.), Font. III. 258. IV. 94., 105.) Sajnos, hogy épen ezen alkalommal mellőzték a május hó heti napját, mely megszüntetett volna minden kétséget.

Endre ezután történt koronázása pontosabb adat; a 27-dik nap László halála után, a május 29-diki pünkösd-vasárnap: »*Andreas coronatus est vicesimo septimo die post obitum regis Ladislai. quarto kal. Junii in Pentecostes.*» (Font. II. 222., III. 102.) Ez a harmadik változat László halálidejéről és május 2-dikát határozza meg.

Kritikai észrevételek. Az Imre és László királyok végnapjára vonatkozó adatok mind egyenlő külfölből származnak, egy nevérol ismeretlen XIII-dik századi krónikástól. A különbség abban áll, hogy Imre számai pontosabbak és nincsenek váriánsaik; míg László számai úgy a királyság tartamára, mint a halálidőre nézve néhány napi különbséget mutatnak. A múlt századi történetírók kritikája nem talált semmi igazítani valót az Imrét illető adatokon; a Lászlóra vonatkozók közül pedig a krónikák többsége által közölt május hetedikét és a két nappal megtoldott hat hónapot fogadta el.

Nehezebb feladat volt László uralkodása idejét november 30-dika és május 7-dike közé beilleszteni. László augusztus 26-diki koronázásától, mert atyja még élt, nem kezdhették a számítását. November 30-dikától pedig május 7-dikig nem hat, hanem csak 5 hó és 7 nap folyt le.

Manapság is, történettudományunk feldűcsért haladása korában, ha kifogástalanul akarjuk a két adatot összeilleszteni; a végeredmény nem az lesz, hogy a *keddi* nappal is biztosított novemberi adatot reformáljuk, hanem az, hogy keressünk alkalmas időt, melytől László királyságát keltezhetjük, és ovakodjunk mindenestre a határozott számadatok gyanúsításától, vagy önkényszerű esonkításától mindaddig, míg remélhetjük, hogy a látszólag összeférhetlen adatokat illő közvetítéssel kiegyenlíthetjük.

Ilyen közvetítőt már a XVIII-dik századi elődeink is találtak, azon oklevélileg is biztosított eseményben, hogy halála előtt Imre Endre jelenlétében intézkedett a fiát illető király-

ság érvényesítéséről, és öcsesét mint gyámot bízta meg az ország kormányzásával. Ezen tényből méltán következtetjük, habár a végrendelet szövegét nem ismerjük, hogy Imre ugyanakkor királyi hatalmáról is fia javára lemondott.

Ezen körülmény feljogosítja a pártatlan kritikust oly műtét végbevételére, melyet mi II. István végnapja és II. Béla kezdete ügyében már egyszer teljesítettünk. Csakhogy ott II. Béla végnapja szilárd határpont, és minden váriáns ki volt zárva. László halálidejét pedig kétséggé teszi a heti napjelölés hiánya, s az eltérő jelzés május 2-dikán, 3-dikán és 7-dikén. Elősegíti azonban a helyes választást Endre koronázása a haláleset után 27 nap múlva püskösd vasárnapján. Mivel pedig 1205-ben husvét ápril 10-dikén volt, püskösd első napja csakugyan május 29-dikére esett. Ettől visszaszámítva a 27 napot, László elhúnytat kitűzhetjük május másodikára.

Hajdan nem lévén tekintettel a püskösdnapi koronázásra, történetíróinknak a többi váriáns között a május 7-dike tetszett leginkább, és ettől visszaszámítva hat hónapot és két napot, november 5-dikéhez, Imre király nevenapjához jutottak. Imre királynak Imre herczeg ünnepe alkalmas időnek bizonyulhatott, saját végrendelete aláírására. Katona, Spalatói Tamás nyomán (rex coram eo [Andrea] testamentum condidit) megokoltak tartja, hogy László uralkodása idejét a végrendelet keltétől kezdjük számítani: »Ut calculus obtineat, nec a Ladislai coronatione, nec ab Emerici morte sex illos menses et quinque — vel ut Chronicon Budense habet, duos dies inchoare possumus. Sed vel a secunda vel a quinta Novembris qua ceu Divo tutelari suo sacra, rex Emericus morbis implicitus regnum dimiserit, ac illud quidem in filium Ladislaum — curam et administrationem in fratrem Andream transtulerit.« Hist. reg. IV. 779.

Mi Katona véleményét nem oszthatjuk; mert az időhatározások váriánsai közt, csak egyetlen egy van a biztosság minden kellékével ellátva: Endre koronázása püskösdkor, és ez a halálesetet május 2-dikára tűzi le; a végrendelet keltét tehát az előadottak nyomán 1204. október 31-dikére kell tennünk. Megmarad még azért Imre kitűzött halálideje ügy, mint azt a krónikák jelölték november 30-dikán. Ő még egy

egész hónapot töltött fia királysága alatt, és nem mutatkozott még eddig semmi nehézség, mely a november 30-diki végnapot kérdésessé tette volna.

Találtunk mégis egy újabbkori megjegyzést, az életrövidítés, vagyis Imre szeptemberben történt halálesete érdekében, egy 1204 X. kal. Dec. (november 22.) kelt és az esztergomi káptalanhoz intézett pápai oklevélre, melyben Imre király mint élő említették, pedig a halálhír két, vagy harmadfél hónap alatt Rómába is eljuthatott: »Quosdam de canonicis vestris, ad charissimi in Christo filii nostri H. Ungariae regis illustris praesentiam destinastis.« És egy ugyanakkor kelt utóiratra: »Scriptum est super hoc regi, hoc addito: Monemus igitur Celsitudinem tuam etc.« Dobner Mon. II. 351. A megjegyzés szerint az utóiratban említett »regi« szó »szolgálhatott Imre akármelyik utódjának is, melyre nézve a római kancellária óvatos kétértelműségbe burkolódzott«. Ezen föltevéshez nem járulhatunk, mert hiányzik belőle a valószínűség.

A pápa az első utóddal, a három éves Lászlóval, nem levelezett; Endrét pedig még 1205. júniusban is csak »nemes férfiúnak és kormányzónak, nem királynak nevezte: »Dilecto filio nobili viro duci Andreae regni Hungarie gubernatori.« 1205. April 25. Juni 26. C. D. II. 455—58. 463. A »scriptum est regi« tehát sem a koronás gyermekre, sem Endre kormányzóra nem vonatkozhatik, hanem csupán csak a még élőnek tartott Imre királyra. Mert 22 nap alatt nem jutott volt még el a halálhír Rómába.

Töves oklevél-kelezések II. Endre kancelláriájában. A II. Endre kancelláriájában hosszabb idő alatt sokféle eltéréssel jelölt országlási esztendők nem ingathatják meg a november 30-diki szilárd határt. Ott van még az egy hónappal régebben kelt végrendelet — László májusi végnapja, és a május 29-diki koronázás. Ez teljes hét hónapi időköz, melyben Endre királysága kezdetét előbb, vagy utóbb kitűzni lehetséges. A mi pedig a diplomatikában előfordulni szokott kelezési tévedéseket illeti, csak terjedelmesebb szaktudományi értekezés adhat útbaigazítást a műkedvelők iránytévészett kombinációinak e tekintetben.

Találkozik még hazánkban az egyetemes diplomatikának oly alapos ismerője, ki az Endre kabinetirodájában hosszabb ideig gyakorolt téves keztetések hasonló eseteit külföldi fejedelmek okleveleiből kimutatván, megokolja azon óvatosságot, mely az emberi gyarlóságból eredt tévedéseket nem tekinti jogalapnak arra, hogy ezekből valamely fejedelem uralkodás-ideje terjesztésére vagy rövidítésére következtetni lehessen.

